

HET UNIFORM ALS OPTISCH COMMUNICATIEMIDDEL

Majoor b.d. Peter Yska, Museum Verbindingsdienst

Voor de sluiting van het Museum Verbindingsdienst zijn velen in de gelegenheid geweest kennis te nemen van de meer dan 50 opgestelde poppen, elke pop gekleed in een ander militair tenue of uniform. De poppen gaven een, weliswaar incomplete, indruk van de door militairen gedragen kleding gedurende de laatste twee eeuwen. Die verschillen in tenue zijn het gevolg van een ontwikkeling door de eeuwen heen op het gebied van de militaire kleding.

Elke Nederlandse militair weet wel iets over de thans gebruikte militaire kledingstukken. Hij is op de hoogte van het gebruik van het uniform op de kazerne en bij bijzondere of ceremoniële aangelegenheden, de gevechtskleding te velde en de kleding voor speciale operaties. Al die kledingsoorten zijn het resultaat van een lange ontwikkelingsgeschiedenis.

Het militaire tenue is niet alleen van belang als kledingstuk maar kent ook de functie van optisch communicatiemiddel. In de periode voor de sluiting van het Museum valt het op dat de meeste actief dienende militairen, in tegenstelling tot veel oud-militairen en burgers, bij een bezoek aan het museum weinig belangstelling hebben voor de geëxposeerde uniformen. De vroeger zeer belangrijke functie van het uniform om te dienen als communicatiemiddel, ontging hen ten enenmale. Daarom in deze bijdrage een poging om daarvoor wat meer begrip te kweken.

HET BEGRIP UNIFORM

In tegenstelling tot het heden moeten militairen het in het verleden meestal doen met slecht zittende en voor het militair optreden vaak minder geschikte kleding. Echter, de komst van nieuwe wapens, de behoefte aan betere bescherming, meer mobiel optreden, veranderende inzetgebieden en de noodzaak van een betere functionaliteit maken aanpassingen noodzakelijk. In de loop der eeuwen is voortdurend geïnvesteerd om aan de geuite wensen te voldoen. De huidige militair beschikt daardoor over vrij comfortabele en functionele kleding in vergelijking met de vroegere periode.

Bij het spreken over militaire kleding komt al gauw het woord: **uniform** te voorschijn. Dat begrip, afgeleid van het Latijnse bijvoeglijk naamwoord 'uniformis', betekent: gelijkvormig of eenvormig. Het woord duidt meestal op eenheid en / of gelijkheid in kledingvorm in een organisatie die daardoor primair het eigen karakter ervan wil demonstrenen.

HET UNIFORM IN HET DAGELIJKS LEVEN

Als een militair spreekt over zijn uniform dan bedoelt hij daarmee het geheel aan kledingstukken en accessoires die hij in een bepaalde situatie draagt. Tot de militaire accessoires behoren onder andere: hoofddeksels, schoeisel, ceremoniële wapens (sabel), koorden, onderscheidingstekenen en medailles. In de loop der eeuwen is veel van het toebehoren verdwenen, aangepast, uitgebreid of nieuw ontstaan.

Het fenomeen uniform, zoals gebruikelijk in het leger, is in de loop der jaren door

steeds meer organisaties overgenomen. Dikwijls kennen die ook een zekere hiërarchische structuur. De kleding dient in diverse organisaties vooral als herkenningmiddel en wordt in andere organisaties gedragen vanwege de hygiëne.

Toch onderscheidt de kleding van de militair zich aanzienlijk van die in de meeste andere organisaties. Dat komt vooral omdat hij kleding heeft die geschikt is in verschillende situaties te dragen, zoals bij dagelijks gebruik, ceremoniële aangelegenheden en in (oefen)gevechtssituaties.

DE TAAL VAN HET UNIFORM

Om te kunnen communiceren is een taal nodig die anderen begrijpen. Het uniform spreekt vanaf haar ontstaan een non-verbale taal die velen begrijpen maar meestal slechts door 'kenners' volledig wordt verstaan. Het begrijpen en verstaan van de berichten of boodschappen die een uniform uitzendt geschiedt door optische waarneming. Geen letters, woorden en zinsneden maar kleuren, snit en onderscheidingstekens vormen de basiselementen van de taal van de militaire kleding. De verschillende bouwstenen zijn, volgens een afgesproken systeem, op een bepaalde manier gecombineerd tot een grammatica die elke waarnemer ontvangt en op zijn eigen wijze uitleg aan geeft. De omstandigheden waaronder de waarneming plaats vindt zal dikwijls van doorslaggevende betekenis zijn voor het interpreteren van wat de waarnemer ontvangt aan optische signalen. Een civiele bevolking, die een lange vredesperiode kent, kan bijvoorbeeld de aanwezigheid van militair geuniformeerden als bedreigend ervaren. De per-

ceptie van diezelfde bevolking zal in geval van een dreigend gevaar (grote brand, watersnood, oorlog) waarschijnlijk totaal anders zijn.

De militaire uniformdrager treedt op als tegenwoordiger van de Staat. Hij moet daarom de consequenties van onjuist of slordig 'taalgebruik' kennen en zich realiseren dat de houding van anderen (bevolking, tegenstander) ten opzichte van hem daarmee samenhangt. Door 'slordig gebruik van het uniform' ging het bijvoorbeeld even mis bij de eerste naar de Libanon uitgezonden Unifil-eenheid. De Arabische bevolking heeft bij het begin van de operatie dan ook weinig onzorg voor deze haarnetjes dragende en slordig geklede troepen. Dat veranderde echter snel door het verbeteren van de uniformdiscipline en het invoeren van de korte haardracht.

DE ELEMENTEN VAN DE TAAL

In de loop der eeuwen zijn de snit en kleur van het uniform en de daarbij gedragen accessoires dikwijls veranderd. Desondanks blijven de uitgezonden boodschappen herkenbaar. Van invloed op de boodschap is echter wel het type uniform dat wordt gedragen, waar de uniformdrager dit doet en onder welke omstandigheden dat gebeurt. Zonder volledig te zijn vertellen de taalelementen bij een militaire uniformdrager bijvoorbeeld iets over:

- het land van herkomst: soort kleding, vlagembleem op de kleding, naamplaatje;
- het soort gemeenschap waartoe hij behoort: landmacht, luchtmacht, marine, militaire politie, elite-eenheid;
- het jaargetijde waarin hij opereert: zomer-, winter- en/of regenkleiding, speciaal schoeisel;
- het inzetgebied: UN- c.q. Sinai-baret, aangepaste uniformkleuren, koorden, onderscheidingstekenen, mouwemblemen, medailles / batons / gespen, schoeisel;
- de positie in de hiërarchie en het weer-geven van de onderlinge verhoudingen: rangonderscheidingstekens;
- wapen of dienstvak: baretembleem, kraagspiegels, borstzakembleem
- eenheid of hogere eenheid: borstzak- en mouwembleem, eenheidsaanduiding in de vorm van cijfers of embleem;
- functie: ordonnansband, motor- en tankkleding, onderscheidingsteken stafadjudant, csm-stok;
- specialistische kennis: insignes (esculaap,

- sport, chauffeur, schieten, waarnemen), rode- of commandobaret;
- opleidingsniveau: rang, insignes voor verdere vorming;
- verdiensten op militair, sport- en ander gebied: medailles, batons, gespen, emblemen, insignes;
- tradities: snit en kleur van het uniform, hoofdbedekking, riemen / tasje, ceremoniële wapens, schoeisel;
- wat de militair voor het land waard is: kwaliteit van het uniform.

Wanneer twee militairen elkaar ontmoeten ontvangen ze optisch een aantal van de hiervoor genoemde elementen. Ze zullen zich daardoor vrijwel onmiddellijk een beeld vormen van de persoon met wie ze te maken hebben. Iemand met weinig of geen kennis van de militaire organisatie krijgt dezelfde signalen, maar zal er aanzienlijk minder van kunnen plaatsen. Het is vooral het totaalbeeld van de in uniform geklede militair dat bij de niet-ingewijde een beeld oproept. Dat beeld kan vertrouwenwekkend of imponerend zijn maar misschien ook wel helemaal geen indruk maken.

DE ONTWIKKELING VAN HET UNIFORM

In de loop der eeuwen ontwikkelt het systeem der uniformering zich stapsgewijze. Door op verschillende plaatsen in de wereld zaken uit te proberen, aan te passen, terzijde te leggen of in te voeren komen er beproefde wijzigingen. Vooral dat laatste is van belang. Het afschaffen van de rangen bij het Chinese leger in de vorige eeuw blijkt niet te werken. Een reden voor de Chinese machthebbers om spoedig terug te keren naar de internationaal gehanteerde rang- en functieaanduidingen.

Wat wel steeds opvalt bij de ontwikkeling van militaire kleding is dat elke volgende stap in de uniformering gebaseerd blijft op de bestaande basis van de veilige traditie. Het verworven vasthouden, aanpassen of wijzigen gebeurt eerder dan het volledig prijsgeven daarvan. Enkele voorbeelden van een dergelijk ontwikkelingsproces zijn het schild van de Officier van Piket, door muzikanten gedragen 'zwaluwnesten' op de schouders en de officierssjerp. De eerste vindt haar oorsprong in de halskraag van het middeleeuwse harnas. Het 'zwaluwnest' is het overblijfsel van de splitmouwen uit de Bourgondische tijd (17e eeuw). De sjerp is een navolger van de doeken die de ridders van hun dames kregen op toernooien en die ze oorspronkelijk schuin over de schouder droegen.

EEN BEETJE VOORGESCHIEDENIS

De legionairs uit de Romeinse Republiek en het Keizerrijk droegen als eersten min of meer gestandaardiseerde (gevechts)kleding ('tunica militaris') en accessoires. De basis van deze kleding vormt een wollen hemd

met korte mouwen en een korte rok tot aan de knieën. Daar overheen dragen de legionairs, afhankelijk van de functie, borstharnassen (lorica) en speciale riemen. Tevens behoren sandalen, beenwindsels, helm en diverse soorten mantels, aangepast aan het klimaattype, tot het uniform. In de eeuwen na de Romeinse overheersing zijn de 'strijders of militairen' zelf verantwoordelijk voor hun kleding. In de praktijk betekent het dat ze min of meer de plaatselijk bestaande mode volgen en hun 'uniform' op bestaande kleding baseren. Een grote verscheidenheid in snit, kleur en samenstelling van de kleding is daarvan dan ook het gevolg.

Tot in de 17e eeuw zijn de gevechtstechnieken voornamelijk gebaseerd op het man tegen man gevecht. Is er sprake van grote eenheden die tegenover elkaar staan dan valt, zodra het gevecht losbarst, de eenheid weer uiteen in individuen. En opnieuw ontstaat een gevecht van ruiter tegen ruiter, van man tegen man. Om een dergelijk gevecht effectief te kunnen voeren is het herkennen van de tegenstander en het zich van hem onderscheiden essentieel. De meest tot de verbeelding sprekende voorbeelden van deze strijdwijze zijn de middeleeuwse ridders. Zij gebruiken een grote variatie in helmtooi, gekleurde schilden, wapenrokken en dekkleden van de paarden om zich van elkaar te onderscheiden. Van de oorspronkelijke riddersdracht komen in latere eeuwen, zij het in aangepaste vorm, weer veel elementen te voorschijn bij de dan gebruikte uniformen.

KLEDING BIJ HET NEDERLANDSE LEGER

Prins Maurits heeft eind 16e eeuw zijn stempel gedrukt op het Staatse leger. Desondanks leidt het niet onmiddellijk tot de invoering van uniforme kleding voor de troepen. De Republiek van de Verenigde Provinciën, bestuurd door afgevaardigden van steden en/of standen, maakt een centrale regeling op dat gebied, vooral aangestuurd door eigen belang, onmogelijk. Rond 1600 bepalen de Staten van de verschillende gewesten dat de door hen betaalde troepen in het in hun gewest geweven laken gekleed moeten zijn.

In 1639 verordonneert de Raad van State gelijke kleding voor alle regimenten. Schilderijen en afbeeldingen uit die tijd laten echter zien dat 'gelijk gekleed' uitsluitend betrekking heeft op de pasvorm van de kleding. De soldaat draagt vanaf dan meestal een linnen hemd, een wijde pofbroek, een wambuis (bedekte het lijf van de hals tot aan het middel), wollen kousen en schoenen. Op zijn hoofd draagt hij een hoed en rond zijn schouders dikwijls een soort cape.

De genoemde kleding voor de soldaten wordt vervaardigd uit ruwe stoffen en geverfd in verschillende kleuren. Die variatie in kleuren maakt het herkennen van vriend

De kleding van een Romeinse legionair uit de 2e eeuw

Een ridder met zijn paard in de 12e eeuw

Soldaat in kleding van omstreeks 1600 (links) en 1670 (rechts)

Belgische officier en tamboer rond 1815

Nederlandse korporaal en Belgische soldaat rond 1815

Majoor van de Genie omstreeks 1920

Militair met rijwiel en radio omstreeks 1937

Sergeant-majoor gekleed in het uniform van circa 1975

Uniform van een Nederlandse vrouwelijke militair in de Sinai circa 1990

Majoor gekleed in gevechtscloeding bij VN-inzet in Joegoslavië circa 1992

of vijand op het gevechtveld wel weer extra moeilijk. Een oplossing hiervoor vormt het toevoegen van veldtekens, zoals sjerpen en strikken. Een probleem dat daardoor weer ontstaat, is dat huuroepen, als het hen beter uitkomt, de veldtekens gemakkelijk kunnen veranderen of verwijderen en overlopen of deserteren.

HET UNIFORM VANAF DE 17^E EEUW

De Zweedse koning Gustaaf Adolf kleedt rond 1630 zijn nationale leger - de soldaten ontvangen een salaris en zijn onderworpen aan een bestaande discipline - in duidelijk herkenbare kleuren. Zijn voorbeeld vindt onder andere bij de Fransen die het in 1657 opgerichte 54^e Regiment d'Infanterie in 1667 uniform gaan kleden navolging. Het is het begin van een ontwikkeling die de soldaat, door het dragen van de voorgeschreven kledingstukken, herinnert aan zijn plicht tegenover vorst en vaderland.

In Nederland voert stadhouder Prins Willem III (1672-1702), bij de oprichting van het nieuwe regiment: Garde te Voet op 28 maart 1672, een blauw uniform met rode voering in. Daarbij blijft het voorlopig. Pas in de 2^e helft van de 18^e eeuw zijn er weer enkele ontwikkelingen.

In de 19^e eeuw zijn het vooral invloeden uit Frankrijk, met als hoogtepunt de 'kleurrijke legers' van keizer Napoleon, die effect hebben op het door het Nederlandse leger gedragen uniform tot circa 1850. Beïnvloeding na de Franse periode komt vooral uit Rusland, Duitsland en Oostenrijk en, na de Tweede Wereldoorlog, door de geallieerde legers.

Vanaf 1814 verandert het uniform van het Nederlandse leger in totaal 11 maal qua kleur en snit. De periode 1963 - 2003 (het bruin-kleurige jasje en beige broek) is de langste zonder ingrijpende wijzigingen. Op het gebied van de accessoires zijn er nog veel meer veranderingen geweest.

GEVECHTSKLEDING

De ontwikkeling, betaling en uitrusting van 'nationale' legers leidt mede tot de invoering van andere wapens en een massaler optreden van troepen. Het gevolg is het ontstaan van gevechtstechnieken waarbij eenhoofdige leiding steeds belangrijker wordt. De 'veldheersheuvel' gaat een rol spelen. Omvangrijke troepeneenheden en veel kruitdamp op het gevechtsterrein zorgen voor steeds grotere communicatieproblemen. Napoleon tracht dat vraagstuk nog op te lossen door zijn soldaten te voorzien van zo hoog mogelijke hoofddeksels en hoogopstekende fel gekleurde vederbossen. Daardoor kan hij eenheden op afstand herkennen. Ook maakt hij gebruik van ordonansofficieren te paard die, ook op afstand, al te herkennen zijn aan de zeer bonte en ho-

ge hoofdtooi.

De optische communicatie via het uniform over grotere afstanden op het slagveld neemt na de Napoleontische periode sterk in betekenis af, vooral op het einde van de 19^e eeuw. Dat komt onder andere door inzet van effectievere wapensystemen die het opereren op grotere afstanden van elkaar noodzakelijk maken. Het heeft tot gevolg dat de legers andere kleuren voor hun uniformen invoeren die te velde meer veiligheid bieden tijdens gevechtssituaties. De grijze en groenige camouflerende tinten doen rond 1900 hun intrede voor gevechtscloeding om de veiligheid (lees: verminderde zichtbaarheid) van de drager te vergroten. De gekleurde uniformen blijven wel, maar het dragen ervan beperkt zich steeds meer tot de kazernes en bij ceremoniële aangelegenheden. De oorlogen in de 20^e eeuw en de verdere ontwikkeling van de wapensystemen hebben geleid tot de huidige gevechtscloeding. Niet alleen meer verminderde zichtbaarheid in allerlei terreinomstandigheden maar ook gebruiksvriendelijkheid en comfort voor de drager worden van essentieel belang. De uniformen voor het dagelijks gebruik en bij ceremoniële aangelegenheden zijn nog steeds veelkleurig. Hoewel de kleuren over het algemeen wel veranderd zijn is vooral de snit en het comfort bij het dragen aangepast.

OPTISCH VERBINDINGSMIDDEL

Het uniform heeft als optisch communicatiemiddel, ondanks alle nieuwe wapensystemen, nieuw ingevoerde verbindingsmiddelen en gewijzigde gevechtstechnieken, nog altijd een functie. Het is vooral weer een communicatiemiddel voor de korte afstand geworden. Dat geldt zowel op de kazerne als in de publieke ruimte, waar militairen en bevolking elkaar ontmoeten. De functie van verbindingsmiddel tijdens het gevecht op grotere afstanden is zo goed als uitgespeeld, alleen wanneer tegenstanders elkaar naderen kan het weer een rol spelen.

TOT BESLUIT

Over het uniform is veel te vertellen, mede omdat het een lange ontwikkelingsgeschiedenis kent. Het zijn veelal externe omstandigheden die noodzaken tot veranderingen. De ontwerpers komen dan niet met iets compleet nieuws maar borduren praktisch altijd op het al bestaande voort. Wanneer het Museum Verbindingsdienst opnieuw zal zijn ingericht zal iedere (militaire) bezoeker zeker weer in diverse uniformen geklede poppen aantreffen. Voor de bezoekende militair is het dan misschien interessant het uniform eens niet alleen als kleding te zien maar ook als optisch communicatiemiddel. Interessant is dan te kijken naar de veranderingen in het gebruik van accessoires in de loop der tijden bij de telegraaf- en verbindingsstroepen.

